

Vaikystės patarlės: XX a. tarptautiniai vaikų kalbos ir mąstymo tyrimai

GIEDRĖ BUFIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje gilinamasi į didaktinę patarlių funkciją, jų edukacinį vaidmenį, vaikų mąstymo ypatumus. Apžvelgiami XX a. svarbiausi tarptautiniai psichologų ir psicholingvistų eksperimentiniai tyrimai, kaip vaikai suvokia patarles. Antroji straipsnio dalis skirta antropologų ir folkloristų darbams šia tema. Detaliai pristatomas Liisos Granbom-Herranen tyrimas apie vaikystės patarles suomių sakytinės kultūros kaimo bendruomenėje; aiškinant originalų metodą, gausiais empiriniais duomenimis pagrįstas išvadas, pateikiama ir lietuvių patarlių „vaikiškos“ interpretacijos pavyzdžiai. Straipsnio pabaigoje svarstoma apie suomių ir lietuvių paremiologinės medžiagos lyginamojo tyrimo perspektyvumą.

RAKTAŽODŽIAI: patarlės, didaktika, kaimo bendruomenė, vaiko mąstymas ir jausmai, autoritetas.

ĮVADINĖ PASTABA

Paremijos nuo seniausių laikų buvo pasitelkiamos auklėjant vaikus. Šiam tautosakos žanrui itin būdingas didaktiškumas yra „tarsi savotiškas tradicinės patarlės ženklas“ (Zaikauskienė 2010: 102)¹. Pamokomojo pobūdžio posakiai tiko pageidaujamiems vaikų būdo bruožams ir socialumui ugdyti, dorovinėms etinėms nuostatoms perteikti. Edukacinę patarlių reikšmę tyręs rumunų paremiologas Dumitru Stanciu straipsnyje „Patarlė ir auklėjimo problemos“ argumentuotai įrodo, kad tradicinė pedagogika koreliuoja su moderniąja, todėl patarlės ir šiuolaikinėje visuomenėje (tiek šeimoje, tiek mokykloje) turėtų išlikti kaip auklėjimo priemonė (Stanciu 1986: 175–176). Paradoksalu, kad esminis šios problematikos klausimas – paties vaiko reakcija į patarles – ilgai išliko mokslinio akiračio nuošalėje.

.....
 1 Didaktiškumas laikytinas ne tik būdingu požymiu, bet ir viena svarbiausių tradicinės patarlės priskiriamų funkcijų; kalbant apie viso paremių fondo funkcijas, čia dar minėtinos bendroji edukacinė, normatyvinė reguliuojamoji, socialinės kontrolės, psichologinio komforto funkcijos (plačiau žr. Zaikauskienė 2010: 98–100, 103–104).

KOGNITYVINIAI TYRIMAI: JEANAS PIAGET IR JO SEKĖJAI

Kaip vaikai suvokia patarles, pirmieji pradėjo domėtis psichologai ir psicholingvistai. Remdamiesi stebėjimu, eksperimentais jie siekė nustatyti, kokio amžiaus vaikai pradeda suprasti abstrakčius posakius ir vaizdingą perkeltinę kalbą. Šveicarų psichologas ir filosofas Jeanas Piaget (Žanas Pjažė)² originaliu klinikiu metodu atliktus tyrimus apibendrino 1923 m. išleistoje monografijoje *Le langage et la pensée chez l'enfant* (*Vaiko kalba ir mąstymas*, lietuviškai išleista 2002 m.). Testuojami vaikai turėdavo perskaityti pluoštą patarlių (nuo dešimties iki trisdešimties) ir atitinkamą kiekį paprastų frazių, nusakančių tų patarlių idėją, o paskui kiekvieną patarlę susieti su ją aiškinančia fraze (pvz., frazė „Senus įpročius sunku pataisyti“ atitinka patarlę *Kas gėrė, gers*, Piaget 2002: 200). Autoriaus išvada: dešimties vienuolikos metų vaikai dar nepajėgūs suvokti perkeltinės patarlių reikšmės; kartais patarlių ir frazių deriniai atrodydavo tiesiog stulbinami ar net absurdiški (sprendžiant pagal suaugusiųjų logiką) ir iš pirmo žvilgsnio buvo galima įtarti vaikus fantazuojant, bet iš tikrųjų dėl šiam amžiaus tarpsniui būdingų mąstymo ypatybių, tokių kaip sinkretizmas, egocentrizmas, nežabota vaizduotė, vaikų aiškinimai, dažniausiai paremti tiesioginėmis patarlių reikšmėmis, buvo išradingi ir labai kategoriški (ten pat: 198–235, ypač 200–201).

XX a. antrojoje pusėje daugiau kaip dvidešimt mokslininkų, paakinti J. Piaget monografijos, toliau tyrė, kaip įvairaus amžiaus vaikai supranta patarles, ir skelbė savo išvadas, kartais papildančias J. Piaget, o kartais jam prieštaraujančias³. 1978 m. trijų mokslininkų grupė, kurioje dalyvavo R. P. Honeckas, pirmą kartą vaikams pateikė patarles su platesniu kontekstu⁴ ir nustatė, kad septynmečiai ir net jaunesni

.....

- 2 Tai vienas žymiausių XX a. žmogaus raidos psichologijos ir kognityvinės teorijos atstovų. Straipsnyje minima jo monografija *Vaiko kalba ir mąstymas*, susilaukusi daugybės leidimų ir vertimų į kitas kalbas, išlieka aktuali ir šiandien dėl humanistinės autoriaus pozicijos – pagarbos ir meilės vaiko asmenybei, dėmesio jo žaidimams, spontaniškoms reakcijoms, žodžiams.
- 3 Plačiau apie tai galima pasiskaityti Richardo P. Honecko knygoje *A Proverb in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom* (1997); autorius net pateikia specialią lentelę, kurioje chronologiškai (nuo 1944 iki 1996 m.) išdėstomi įvairių šalių mokslininkų atlikti tyrimai, trumpai pristatant metodą ir gautas išvadas, kaip vaikai suvokia patarles (Honeck 1997: 225–243, lentelė 230–231 p.).
- 4 Šiandien sunku įsivaizduoti, kaip galima tirti patarles be konteksto, tačiau tik XX a. ketvirtajame–septintajame dešimtmetyje antropologai ir folkloristai atkreipė dėmesį į kontekstinius duomenis ir pradėjo nuosekliai juos rinkti lauko tyrimuose (Mieder 2004: 134). Paskutiniame XX a. dešimtmetyje Kanadoje platų apžvalginį straipsnį apie konteksto svarbą psichologinio pobūdžio patarlių suvokimo tyrimuose paskelbė Timas B. Rogersas; jo teigimu, konteksto ignoravimas tyrimo metode ir garbų J. Piaget nuvedė klystkeliu (Rogers 1994: 170–171). Šią nuomonę palaiko Raymondas W. Gibbsas ir Dinara Beitel, naujausių psicholingvistinių tyrimų apžvalgoje aiškindami, kodėl testuose izoliuotai pateikiamas patarles sunku suprasti net suaugusiesiems (Gibbs, Beitel 2003: 130, 145–146).

vaikai geba suvokti paprastesnes perkeltinės reikšmės patarles (Honeck 1997: 230). Tai patvirtino Judy Pasamanick tyrimai, pristatyti daktaro disertacijoje⁵ ir jos pagrindu skelbtuose straipsniuose. Ši autorė dirbo su šešėrių–devynerių metų vaikais iš darbininkų ir vidurinėsios klasės šeimų (iš viso tyrime dalyvavo keturiasdešimt aštuoni vaikai), naudodama socialinės sąveikos diskurso metodą; patarles pateikdavo tik su kontekstu, stengdamasi susieti jį su pačių vaikų gyvenimo įvykiais. Iš paskelbto išsamaus dvidešimt dviejų situacijų, kuriose vaikai interpretuoja patarles, aprašymo matyti, kad jau šešiamečiai pajėgia suvokti abstrakčius ir metaforiškus posakius (Pasamanick 1985). Autorės gerai apmąstytas tyrimas vertinamas mokslo pasaulyje ne tik dėl argumentuotų išvadų, bet ir dėl atskleisto patarlių auklėjamojo potencialo (*potential pedagogical application of proverbs*; Rogers 1994: 171).

Konteksto svarba, aiškinant vaikams perkeltinės reikšmės patarles, ne kartą pabrėžiama 2000 m. pasirodžiusioje Wolfgango Miederio ir Deborah Holmes monografijoje *“Children and Proverbs Speak the Truth”: Teaching Proverbial Wisdom to Fourth Graders* („vaikai ir patarlės kalba tiesą“: mokant ketvirtokus patarlių išminties“). Joje detaliai aprašytas visus mokslo metus trukęs projektas (finansuotas Johno Templetono fondo), per kurį Miltono (Vermontas, JAV) pradinės mokyklos viena ketvirtokų klasė išmoko 150 tradicinių patarlių. Vadovaujami savo mokytojos D. Holmes ir profesoriaus W. Miederio mokiniai patarles iliustravo, inscenizavo, vaidino lėlių teatre, siuvinėjo. Profesionaliai atliktas tyrimas⁶ įrodė, kad devynerių dešimties metų vaikai yra imlūs, nesunkiai perpranta abstrakčias ir vaizdingas perkeltinės reikšmės patarles (gali paaiškinti, atpažįsta tekste, karikatūrose), tik reikia juos padrąsinti ir būtinai įtraukti į aktyvią kūrybišką veiklą. Abu autoriai pabrėžia dar vieną svarbų tokio mokymo privalumą: projekte dalyvavę vaikai gavo stiprų impulsą domėtis moraliniais etiniais klausimais, pastebimai užtelėjo dvasiškai (Mieder, Holmes 2000: 219–220).

Prabėgomis apžvelgti XX a. svarbiausi vaikų mąstymo tyrimai, kuriuose buvo remtasi patarlėmis, rodo aktyvias metodikos paieškas. Vis dėlto yra esminių su patarlių suvokimu susijusių aplinkybių, kurios neįveikiamos net tobuliausiems eksperimentiniams metodams. Kaip tik dėl eksperimento – tų dirbtinių sąlygų, kuriose atsiduria vaikas ir kurios niekada nepakartos natūralios vaiko buvimo ir bendravimo šeimoje situacijos. Ją aprašyti, įvertinti, interpretuoti pajėgūs antropologai ir

5 Judith R. Pasamanick. *The Proverb Moves the Mind: Abstraction and Metaphor in Children Six-Nine*: [PhD Dissertation], Yeshiva University, 1982. – 395 p., pagal Mieder 1993: 538–539.

6 Monografija aiškios struktūros, turi teorinį įvadą, bibliografijos skyrių, ją rašydami autoriai siekė išlaikyti taikomąjį pobūdį, kad visi suinteresuoti asmenys galėtų lengvai naudotis: daugybė nuotraukų, vaikų piešinių (pateikta (p. 137–178) po dvi visų projekte dalyvavusių mokinių pieštas patarlių interpretacijos), aprašyti lėlių teatro vaidinimai (p. 179–186), įdėta testų su patarlėmis ir klausymynų pavyzdžių (p. 187–213). Projekto sėkmę rodo entuziastingi mokinių tėvų atsiliepimai (p. 237–240).

folkloristai – čia jų sritis (Rogers 1994: 161). Vėliau pradėję gvildinti aptariamą problemą, turėję susikurti savo tyrimo metodus, jie pasiekė svarių rezultatų: netikėtu aspektu pažvelgę į vaiko pažintį su patarlėmis šeimoje, atskleidė jaudinančių, kartais iki sielos gelmių sukrečiančių išgyvenimų, kurie įstringa į atmintį visam laikui. Tai vaikystės patarlės, apie kurias toliau bus kalbama šiame straipsnyje.

ANTROPOLOGŲ IR FOLKLORISTŲ DARBAI: LIISA GRANBOM-HERRANEN IR JOS PIRMTAKAI

Antropologinio / folklorinio požiūrio į realiam gyvenime su patarlėmis susidūrusį vaiką užuomazgos slypi įvairiomis temomis parašytuose straipsniuose, kuriuose apžvelgiamas vienos šeimos patarlių repertuaras⁷. Juose yra užčiuopta svarbių momentų, kurių nepastebėjo patys autoriai (suprantama, jų dėmesys buvo sutelktas į kitus užsibrėžtus tikslus). Dėl nedidelės medžiagos apimties tebuvo užfiksuota pavienių faktų. Jie nesusiklostė į sistemą, neatrodė perspektyvūs tolesniam tyrimui. Bet lengva šiandien samprotauti žvelgiant atgal į praėjusį šimtmetį...

Vertingų įžvalgų apie edukacinę patarlių funkciją ir auklėjamąją intenciją yra amerikiečių antropologės Ruth Finnegan 1970 m. išleistoje monografijoje *Oral Literature in Africa* patarlėms skirtame skyriuje, kuris vėliau paskelbtas ir atskiru straipsniu; traktuodama patarles kaip labai svarbią socialinio gyvenimo dalį daugumoje jos tirtų Afrikos bendruomenių, autorė užsimena, kad tėvai tikslingai pasakoja vaikams, kada ir kaip dera vartoti patarles, aiškina būtinus jų suvokimui gamtos

7 Būdingiausi pavyzdžiai – asmeniniais atsiminimais paremti straipsniai apie močiutės ir motinos vartotas patarles: Michèle Chiche pasakoja apie kelias tradicines prancūzų patarles, perduodamas iš kartos į kartą jos šeimoje (M. Chiche. “Proverbes... et mon enfance embaume ma mémoire”, *Cahiers de littérature orale*, No. 13, 1983, p. 159–161, pagal Mieder 1993: 94–95); Dennis W. Folly pristato aštuonis posakius, išmokus iš prosenėlės Claros Abrams (gimusios 1898 m. Virdžinijoje, JAV), komentuodamas vartojimo aplinkybes pabrėžia didaktiškumą, neginčijamą patarlių išminties autoritetą afroamerikiečių šeimose (D. W. Folly. “Getting the Butter from the Duck: Proverbs and Proverbial Expressions in an Afro-American Family”, in: *A Celebration of American Family Folklore: Tales and Traditions from the Smithsonian Collection*, editors Steven J. Zeitlin, Amy J. Kotkin and Holly Cutting Baker, New York: Pantheon, 1982, p. 232–241, 290–291 (notes), pagal Mieder 1993: 189–190). Valerie Bornstein keletą savo motinos vartotų italų ir prancūzų patarlių nagrinėja dviem požiūriais – kaip tradicinius, daugumai bendruomenės narių gerai žinomus posakius ir kartu savitą jų aktualizavimą unikalių, tik jos šeimoje vartojamų susikurtų posakių fone; straipsnyje pabrėžia motinos autoritetą, patarlių vartojimą didaktiniais tikslais (Bornstein 1991). Dviejų autorių – Tamar Alexander ir Galit Hasan-Rokem – iširtame vienos Jeruzalėje gyvenančios šešiasdešimtmetės sefardės vartotų patarlių repertuare (apie trisdešimt posakių) ryškėja konteksto svarba, pragmatinis patarlių vartojimo pobūdis, įdomiai komentuojami dukters ir motinos santykiai žydų šeimoje, emocinis jų ryšys (Alexander, Hasan-Rokem 1988). Čia išvardyti keli autoriai yra subjektyviai atrinkti iš pasaulinės paremiologijos bibliografijos tik kaip straipsnio teiginio iliustracija, neturėta tikslo duoti panašių darbų apžvalgą.

ir tradicinės kultūros faktus (Finnegan 1994: 31–33; dar žr. Zaikauskienė 2010: 99). Toliau minėtina 1985 m. pasirodžiusi kito amerikiečių antropologo Charles'io Briggso studija apie pragmatinį patarlių vartojimą ispanakalbėje Kordovos bendruomenėje (Naujoji Meksika, JAV). Jis apibrėžė patarlių aktualizacijos šnekos sraute būdinguosius bruožus (iš viso aštuonis), jaunimo ir vyresniosios kartos pokalbiuose išskyrė bei aptarė auklėjimo tikslais pavartotas patarles (Briggs 1994).

Pastarųjų dviejų mokslininkų darbai rimtai paveikė suomių paremiologę L. Granbom-Herranen. Ji nusprendė nuodugniau ištirti patarlių vaidmenį auklėjant vaikus sakininės kultūros visuomenėje, kurioje žodis ir visa žodžiu perduodama informacija įgyja ypatingą svarbą. Tokiam tyrimui dėl kelių istorinių aplinkybių beveik idealiai tiko jos gimtoji Suomija⁸. Patyrusioje švedų kolonizaciją, 1809 m. tapusioje Rusijos autonomine sritimi ir tik po 1917 metų ginkluoto Spalio perversmo nepriklausomą valstybę sukūrusioje Suomijoje pagrindiniu gyventojų pragyvenimo šaltiniu iki pat XX a. septintojo dešimtmečio išliko žemės ūkis (Granbom-Herranen 2009: 152). Kaimų bendruomenės buvo griežtai susiskaldžiusios, ribos tarp socialinių sluoksnių retai kada peržengiamos, raštingų žmonių buvo labai mažai. Tokio- mis sąlygomis vaikai augo lavinami namie, nuo mažens pratinosi dirbti visus ūkio darbus kartu su suaugusiaisiais. Kaip ir kitose tradicinėse žemdirbių visuomenėse, remtasi iš kartos į kartą žodžiu perduodamais auklėjimo standartais. Visos instrukcijos turėjo būti aiškiai suformuluotos ir lengvai įsimenamoms. Patarlės tam labai tiko dėl žanrinių savo ypatybių, tokių kaip griežta loginė struktūra, lakoniškumas, lengvai modeliuojamas lankstus tekstas. Tad nenuostabu, kad aptariamuoju XIX a. pabaigos–XX a. pirmųjų dešimtmečių laikotarpiu Suomijos kaimo gyvenime patarlių vaidmuo buvo reikšmingas, jos lydėdavo žmogų nuo vaikystės iki senatvės; patarlių išmintis priimama besąlygiškai: patarlę buvo galima atremti tiktai kita taikliai pavartota patarle (ten pat: 162; Granbom-Herranen 2010: 99, 102). Net 1921 m. įvykdyta Švietimo reforma kaimo gyvenimą keitė labai iš lėto. Esminiu posūkio tašku autorė laiko Antrąjį pasaulinį karą: Rytų Karelijos gyventojų evakuacija ir visos visuomenės persitvarkymas, urbanizacijos procesas, spartus mokyklų skaičiaus augimas lėmė tolydų sakininės kultūros silpnėjimą (Granbom-Herranen 2009: 155–156). Todėl suomių paremiologė nusibrėžė aiškią chronologinę tyrimo ribą: ją domino informantai, kurių vaikystė prabėgo Suomijos kaime iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, tai yra jie turėjo būti gimę iki 1930 metų (ten pat: 155; Granbom-Herranen 2010: 99). Rinkdama medžiagą disertacijai ji 1983–1985 m. peržiūrėjo daugiau kaip tūkstantį ši kriterijų atitinkančių gyvenimo aprašymų Suomiu

.....
8 Autorė pabrėžia, kad pasaulyje vis dar tebėra nemažai visuomenių, kuriose žodinė tradicija būtų daug svarbesnė už rašytinius liudijimus (*Considered globally, there are still quite a few societies where oral tradition and oral history are much more important than written records*, Granbom-Herranen 2009: 153).

*literatūros draugijos Folkloro archyve (Helsinkis). Kaip pati sako, „skenavo“ išpūdingą kiekį rašytinių liudijimų labai tikslingai, išsirinkdama tik pedagoginio kalbėjimo (pedagogical speech) momentus. Vieną iš esminių tyrimui terminų, kurį sudarė remdamasi jau minėto Ch. Briggso terminu *pedagogical discourse* ‘pedagoginis diskursas’ (Briggs 1994), aiškina taip:*

Pedagoginis kalbėjimas – didaktinio pobūdžio pokalbis, kurio pašnekovai nėra lygūs savo statusu, vienas jų turi paklusti antrojo autoritetui. Dažniausiai kalbasi suaugęs ir vaikas, bet ne amžius čia yra lemiamas veiksnys (pvz., ligoninėse ir senelių namuose seselės autoritetas yra aukštesnis nei jos garbaus amžiaus pacientų; didžiausias autoritetas priskiriamas liuteronų Bažnyčios pastoriams, kurių pamoksluose dažnai pasitaikydavo didaktiniais tikslais vartojamų patarlių; pastarosios pedagoginio kalbėjimo tarp suaugusiųjų atmainos į tyrimą neįtrauktos) (Granbom-Herranen 2009: 153–154).

Suomių paremiologė surado apie tris šimtus pedagoginio kalbėjimo momentų, o patarlių juose komentuoja daugiau kaip penki šimtai; pažymėtina, kad terminas *patarlė* tyrime vartojamas daug platesne nei įprasta reikšme, tai yra apima tradicines patarles ir priežodžius, bibliinius posakius ir citatas iš Biblijos, aforizmus ir pan. (ten pat: 156; Granbom-Herranen 2010: 98). Aprašydama atsirinktus pedagoginio kalbėjimo momentus daugiausia dėmesio kreipė į tris dalykus ir nuosekliai juos fiksavo – tai patarlės kontekstas, interpretacija, vaiko ryšys su patarlę pasakiusiu šeimos nariu.

Tyrimas atskleidė, kad suomių tradicinės bendruomenės šeimoje vaiko pažintį su patarlėmis gaubia trigubas kontekstas – situacinis, socialinis, kultūrinis; vaikui svarbiausia ne patarlės žodžiai, o tuo metu vykstanti veikla (suaugusiųjų įsikišimo pareikalavusi situacija) ir akistata su patarlę pasakiusiu šeimos nariu; kaip tik šie du momentai sukelia intensyvius vaiko jausmus ir išgyvenimus; tuo tarpu patarlės tekstą jis suvokia „vaikiškai“ (visai nesupranta posakio, perkeltinės reikšmės patarlę aiškinasi pažodžiui ir pan.), skirtingai nuo įprastos interpretacijos (Granbom-Herranen 2009: 158–161, 2010: 99).

Vaikų auklėjimu Suomijoje daugiausia rūpinosi moteriškoji šeimos pusė – močiutė, motina, tetos; paprastai iš jų vaikai išgirdavo pirmąsias patarles. Kaip autorė apskaičiavo, iš tėvo ar senelio buvo išgirsta tik dvidešimt procentų visų disertacijoje aprašytų posakių (Granbom-Herranen 2010: 100–101). Dėsninga, kad moterys turėjo didesnę autoritetą vaikų akyse⁹. Autorė pabrėžia, kad labai svarbus emocinis

9 Suomijoje įprasta patarles laikyti labiau vyrų šnekos dalimi, patarlių masyve ryški patriachato gynimo ir rėmimo tendencija, bet kai kuriuos posakius moterys galėjo lengvai modeliuoti suteikdamos jiems subtilių prasminių niuansų (pabrėždamos moterišką požiūrį, moterims svarbius dalykus) ar net išreikšti ir perteikti vaikams kitą norimą mintį (Granbom-Herranen 2009: 157).

vaiko ryšys su patarlę pasakiusiu asmeniu. Vienoks jis su mylinčiomis rūpestingomis močiute ir motina, kitoks su griežtesniu mažakalbiu tėvu, išstis dienas atokiai nuo namų dirbdavusiu laukuose ar miške; nenuostabu, kad neretai tėvas vaikams keldavo baimę ar bent jau baimingą pagarbą.

Remdamasi gausia empirine medžiaga L. Granbom-Herranen įrodė, kad vaikas išgirstą patarlę dažniausiai suvokia labai emociškai. Pirmiausia dėl „auklėjimo“ pareikalavusios situacijos (deja, dažniausiai nemalonus, skaudžios, gėdingos), sunkiai suprantamo ar visai jam neaiškaus patarlės teksto, o stipriausius išgyvenimus lemia emocinis ryšys su šeimos nariu, užimančiu autoriteto poziciją. Paradoksalu, kad pati patarlė ir metaforinė jos galia tokia mažareikšmė vaikui; kur kas labiau jį jaudina autoritetingojo šeimos nario laikysena, balso intonacija. L. Granbom-Herranen informantai pasakoja, kad vaikystėje įstrigusius posakius kiekvieną kartą išgirdę jau būdami suaugę neišvengiamai mintyse susiedavo su juos vartojusiu šeimos nariu¹⁰ ir vėl iš naujo išgyvendavo užplūdusias vaikystės emocijas (ten pat: 102).

DIDAKTINIAIS TIKSLAIS ŠEIMOSE VARTOTŲ PATARLIŲ APŽVALGA: SUOMIJOS IR LIETUVOS PARALELĖ

Kaip jau buvo užsiminta, XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Suomijos kaimuose patarlių vartota daug, ypač – bibliinių posakių ir citatų iš Biblijos. Informantai prisimena ir aktyviai skiepijamą visagalio Dievo baimę (*The most important was the fear of God: “He sees everything. Not a single sound falls out unbeknown to Him”*, ten pat: 103). Vaikai tikėjo ir bijojo. Maža mergaitė visam gyvenimui įsiminė močiutės dažnai kartojamą patarlę *Everybody, who spares the rod, hates his children and that one, who lives without any discipline, will die without any honour* (‘Kas gaili rykštės, nekenčia savo vaikų, o nepaklūstantis drausmei mirs be garbės’); sakosi, kad nelengva būdavo kęsti mušimą rykšte, tačiau suvokdavo, kad tai daroma jos pačios labui, o visiškai nesuprantami žodžiai „mirti be garbės“ atrodė pati baisiausia lemtis, kokia tik gali ištikti vaiką (Granbom-Herranen 2009: 159). Kitas tuomet populiarus posakis susijęs su skaudžia realybe. Tiriamuoju laikotarpiu Suomijos kaimuose mirdavo daug vaikų. Tėvai, norėdami sušvelninti tragišką įvykį, guosdami save ir

.....
10 Patarlės asocijavimą su tam tikru asmeniu pastebėjo ir savo studijoje smulkiau aptarė Ch. Briggsas, įvardydamas šį reiškinį kaip *identity of owner* ‘[patarlės] vartotojo tapatybė’; pasak jo, informantai pokalbiuose paprastai minėdavo šeimos narį, iš kurio girdėjo / išmoko posakį (pvz., *my father* ‘mano tėvas’, *an uncle of mine* ‘mano dėdė’), arba apsiribodavo neutralėsne nuoroda *the elders of bygone days* ‘praejusių laikų vyresnieji / senoliai’ – šitaip jie atkreipdavo pašnekovų dėmesį į patarlę ir remdamiesi nurodomo asmens autoritetu sustiprindavo jos įtaigą; autorius laiko *identity of owner* esminiu patarlių aktualizacijos natūraliame šnekos sraute bruožu (Briggs 1994: 328–329).

kitus, kartodavo: *Good children die young* ('Geri vaikai miršta jauni')¹¹; bet štai kokia netikėta šios patarlės „vaikiška“ interpretacija: informantas pasakoja, kaip kasdien ja turėdavo užbaigti vakarinę maldą ir tuomet visai nesigailėdavo, kad išdykavo dieną, nesistengė būti geras (nes nenorėjo mirti), ir sakosi taip išsigydęs nuo mirties baimės (ten pat: 160). Kaip matome, auklėjamąja intencija vartojamas posakis gali duoti visai priešingą rezultatą, negu tikėjosi tėvai, jeigu vaikui nebus paaiškinta.

Daug buvo vartojama patarlių darbo tema – ji, suomių paremiologės teigimu, neabejotinai svarbiausia ir gausiausiai reprezentuojama informantų pasakojimuose. Darbštumas ir mokėjimas dirbti, sumaniai tvarkomas ūkis svariai padidindavo žmogaus statusą kaimo bendruomenėje, rodė jo tikrąją vertę. Tad šeimose darbiniai įgūdžiai buvo pradedami ugdyti labai anksti. Berniukus išmokyti vyriškų darbų buvo pirmoji tėvo pareiga. Informantas gyvenimo pabaigoje su gaudžiu pasididžiavimu prisimena tėvo posakį *The knife of a hadworking man is sharp, a stupid man has a blunt knife* ('Darbininko peilis aštrus, atšipusį peilį turi tik kvailys'); pats mažiausias šeimoje jis kartu su vyresniaisiais broliais mokėsi drožinėti, troško pasigaminti žaisliukų, todėl labai didžiavosi, kad ir jam buvo patikėtas aštrus peilis; tėvo žodžiai apie darbo įrankio tausojimą kaip viso gyvenimo priesakas išliko jo atmintyje iki senatvės (Granbom-Herranen 2010: 101).

Kitos ryškesnės šeimose vartotų patarlių temos išsiskiria į dvi grupes: 1) moralinės etinės nuostatos, 2) įvairūs praktiniai gyvenimo patarimai. Hierarchiškai temos ir smulkesnis jų skaidymas išdėstytas schemoje (Granbom-Herranen 2009: 161–162):

Work, to work, worker ('Darbas, dirbti, darbininkas') apima potemes: darbo kokybė, mokymasis dirbti, darbo instrukcijos;

Christian way of living and ability to read ('Krikščioniškas gyvenimo būdas ir gebėjimas skaityti') apima potemes: vedybos, krikščioniškas požiūris, mokymas;

Livelihood, support and care, home and upbringing ('Pragyvenimas, parama ir rūpestis, namai ir auklėjimas') apima potemes: maistas, drabužiai, ugdymas;

Control of one's life and living with others ('Savikontrolė ir gyvenimas su kitais') apima potemes: atsakomybė už savo gyvenimą, sugyvenimas, turtas, nuosavybė.

L. Granbom-Herranen sudaryta tirtų patarlių temų hierarchinė schema aiškiai parodo auklėjimo prioritetus Suomijos kaimo bendruomenėje: šeimoje vaikams pirmiausia buvo diegiami darbo įgūdžiai, ugdoma krikščioniška atjauta, savikont-

11 Tai labai populiarios, antikos laikus siekiančios patarlės *Whom the Gods love die young* Oxf: 314 ('Ką dievai myli, tas miršta jaunas') versija.

rolė. Sunkiomis, dažnai atšiauriomis sąlygomis turėję išgyventi valstiečiai stovišką ištvėrmę ir sugyvenimą kolektyve vertino labiau nei turtą ir nuosavybę, atsidūrusius žemesnėje schemos pozicijoje. Kiek stebina didelė vertybė laikomas mokėjimas skaityti, minimas šalia krikščioniško gyvenimo būdo; žinių troškimas, mokslas įkūnijo vargingai gyvenusių suomių šviesesnio rytojaus viltį. Pati autorė, aptardama šią schemą, pastebi, kad ji su nedidelėmis išlygomis atitinka tuometinės Suomijos autonominės kunigaikštystės Rusijos sudėtyje oficialias valstybines pedagogines nuostatas ir įstatymus (*The themes of proverbs proved to be quite the same as the pedagogical themes of the rules and regulations in the Finnish autonomous grand duchy of Russia*, ten pat: 162).

Pagrindiniai tradicinio auklėjimo priesakai, apibrėžti remiantis suomių informantų vaikystės patarlėmis, yra universalūs; tikėtina, kad panašiais vadovavosi ir kitos Europos žemdirbių tautos¹², žinoma, savaip pakoreguodamos, į pirmą vietą išskeldamos nebūtinai tuos pačius dalykus.

Kalbėti šiuo požiūriu apie lietuvių situaciją sunku, nes ji specialiai netirta, vis dėlto prašyte prašosi palyginami kad ir negausūs pavyzdžiai, kiek jų pavyko sukaupti per trumpą laiką rašant straipsnį. Pradėkime nuo ilgesnės citatos iš 1910 m. gimusios Švenčionių krašte ir ten praleidusios vaikystę informantės atsiminimų, kuriuose tiksliai lyg vadovėlyje išvardijami vaikų auklėjimo svarbiausieji principai:

Mūsų namuose vaikai buvo mokomi būti gerai, niekam nedaryti blogo. Visuomet buvo prisimenama – nedaryk kitam to, kas tau būtų nemalonu. Buvo sakoma, kad reikia nieko nedaryti blogo kitam, o priešingai – daryti ar sakyti tai, kas sudarytų žmonėms malonumą, džiaugsmą¹³. Labai griežtai buvo draudžiami visokie pikti darbai, negražūs žodžiai. Jei tai atsitikdavo, vaikus bausdavo beržine rykšte. Ugdomas buvo vaikuose teisingumo jausmas. Buvo draudžiama meluoti. Tėvas dažnai sakydavo ne tik vaikams,

.....

12 Šitaip teigti leidžia bendras Europos tautų patarlių paveldas. Pavyzdžiui, D. Stanciu iš rumunų patarlių masyvo atrinkęs daugiau kaip keturis šimtus posakių auklėjimo temomis, nustatė, kad juose galima rasti visų esminių pedagogikos problemų sampratą (Stanciu 1986: 155), išsamiau aptarė jas iliustruodamas atsirinktomis patarlėmis. Jų skaičius išryškina hierarchinį auklėjimo priemonių santykį tradicinėje pedagogikoje – pavyzdžiui, rumunų patarlėse daug dėmesio skiriama fizinėms bausmėms, o apie teigiamą vaiko motyvaciją užsimenama retai; iš to galima spręsti, kad pastaroji nebuvo laikoma veiksminga (*But, if positive motivation is a rare bird with proverbs, rough experience, negative motivation, is richly represented <...>. Beating, as a special form of punishment, is highly represented by proverbs*, ten pat: 164).

13 Tai yra vadinamoji biblinė aukso taisyklė: „Tad visa, ko norite, kad jums darytų žmonės, ir jūs patys jiems darykite“ (Mt 7,12; taip pat Lk 6,31 ir kt.); posakis nuo seno plačiai vartojamas lietuvių kalboje (*Kas tau nemalonu, ir kitam nedaryk*, 178 var., LPP I: 464–466), jis įtrauktas ir į vieną seniausių šaltinių – XVIII a. rankraštinių Jokūbo Brodovskio žodyną (J. Brodovskis. *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009).

bet ir suaugusiems, kad melu svieta pereisi, bet atgal negrįši. Jis žinojo daug pamokomo pobūdžio patarlių ir priežodžių. Dažnai Mama sakydavo: „Gerą darysi – sau rasi, blogą darysi – sau rasi“. <...>

Anksti pradėjau dirbti visokius namų ruošos darbus. Tai dariau iš meilės Mamai, norėdama jai padėti. Būdama septynmetė mergaitė, jau mokėjau verpti rateliu, suvyti priverptą špūlę, suvyti į kamuolius siūlus (VA: 47).

Taigi krikščioniška atjauta ir parama, sugyvenimas (*Mūsų namuose niekas nesibar-davo, nesipykdavo* VA: 46), teisingumo jausmas, baudimas beržine rykšte¹⁴, pratinimas prie darbo nuo mažų dienų visiškai atitinka suomių paremiologės gautas išvadas; svarbus informantės liudijimas, kad abu tėvai mokėjo ir vartojo daug patarlių. Neak-centuojami bibliniai posakiai ir dažnas krikščionių Dievo minėjimas, o prisimenama archajiškų su mitiniais tikėjimais susijusių posakių, kurie vaikystėje darė stiprų įspūdį:

Advente prisilaikydavo draudimų, ypač vengdavo važiuoti į mišką kirsti malkų, tikint, kad šalčių metu miške yra visokių dvasių, kurios vaikščiodamos baugino žmones. Tėvas pasakodavo, kad žiemą mišką saugo miško deivė, kuri baudžia laužančius sušalusias medžių šakas. Dievų negalima pykdyti. Kas pykdo, tam Mama sakydavo: „Nevaryk Džievo medžian, ba kai išvarysi ir su pyragu neišprašysi“ (VA: 50).

Labai mėgdavau žiemos pūgas. Jų metu neatsitraukdavau nuo lango, žiūrėdavau į sniego sūkurius, pripustytus sniego pylimus. Mane apimdavo įsiliejimo į gamtą nuotaika. Vėl prisimindavau tėvo žodžius: „Nu ir pusniai, nu ir vėjas. Jau kas nors pasikorė“. Arba: „Velnių veselė važiuoja“. Pykdamas ant vėjo, sakydavo: „Kad tau lūpos plyštų!“ (VA: 46).

Iš šių tradicinės kultūros žinias perteikiančių pavyzdžių akivaizdu, kad XX a. ant-rajame trečiajame dešimtmetyje Švenčionių krašte senasis lietuvių tikėjimas dievais ir deivėmis dar nebuvo sunykęs, juo aktyviai remtasi auklėjant vaikus.

L. Granbom-Herranen savo tyrime aptarė motinos (taip pat kitų šeimos moterų) ir tėvo požiūrį į vaikų auklėjimą, jų pabrėžiamus to auklėjimo skirtingus momentus. Panašiai ir lietuvių informantė kalbėdama apie vaikystės patarles pažymi, iš ko – iš tėvo ar motinos – jos išgirstos¹⁵.

14 Apie tai pasakoja absoliuti dauguma lietuvių informantų; matyti, kad beržinė košė palikdavo ryškius prisiminimus. Pridursime tik vieną pavyzdį ekspresyvia panevėžiškių šnektą – dėl jame esančios patarlės, kuria tėvai teisdavo lupimą rykšte: „Vaikė būdava baudžem. Sake už vieno mušto dešimt nemoštų duod. Vaiks daugiaus lupdava su beržėn žabial. Vadindava „beržine koše“. Be košės neužaugdava ni viens. Reikėdava ož iš užpakale išvaryt“ (VŠ: 71)

15 Taip elgiasi Lilija Kudirkienė ir Ilma Anelauskienė, prisimindamos jų namuose vartotus latvių tradicinius posakius, pajuokavimus (žr. „Mūsų namų latviška tautosaka“, *Tautosakos darbai*, t. V (XII), 1996, p. 220–229).

Dar vienas informantas (gimęs 1925 m.) ne tik išskiria tėvo ir motinos vartotus posakius, bet ir apibendrintai juos charakterizuoja:

Įvairiomis progomis ir atvejais mama vartojo daug patarlių ir priežodžių. Vieni priežodžiai poetiški: „Vienas vaikas (vienintelis) – saulė kaktoj“, „Saulė žeme ridinėja“ (graži diena), kiti filosofiški: „Su saule negyvensi“, „Nelaimės eina ne miškais, o žmonėmis“, „Kiekvienas gimdamas atsineša savo laimę“, „Dievas nemaršus – vienam nueidamas, kitam pareidamas“, nemaža poleminių: „Ne taip tavo mirė, kaip mano serga“, „Vilkas šuns balso nebijo, bet nekenčia kaip loja“. Tėtės priežodžiai realistiškesni, didaktiniai: „Dešimt kartų mieruok, vieną kartą pjauk“, „Grūdelis prie grūdelio ir susidaro pūrelis“, „Nenorėk kitam duoti pats negavęs“, „Taupyk, kol turi“ (kai nebeturėsi, nebus ką taupyti) (PP: 82–83).

Kalba šis informantas ir apie senojo mitinio tikėjimo apraiškas: duonos kepalo peržegnojimą (*Taip daroma, teigė mama, kad velnias neįlįstų į tešlą, į kepalą* – PP: 83), pagarbą ugniai.

1933 m. gimusi Suvalkijoje ir augusi gausioje šeimoje informantė pasakoja, kad tėvo ir motinos pedagogika kai kur sutapo, kai kur iš esmės skyrėsi (Pr: 37). Motina buvusi gera, gailestinga, švelni, mėgo gėles; ji neleisdavo skriausti vaikų – nei savų, nei svetimų, tyčiotis iš jų. Vienąkart atėjęs gaspadinės siūstas kaimynų piemenukas žiočių parnešti (nesamo daikto), tai mama perdavusi, kad tegul jinai pati ateinanti, nes „jam būsią per sunku“ (Pr: 24). Iš dažniausiai motinos vartotų posakių informantė keletą nurodo ir trumpai pakomentuoja (Pr: 39–40):

Negražu taip daryti! – jame, informantės pastebėjimu, tilpo ir etika, ir estetika;

Musę per pusę – šeimoje augo šeši vaikai, tad buvo mokomi draugiškumo, broliško sugyvenimo, dalytis viską ir visada;

Šieno vežimo niekas nežino – barnių, bėdų ar šiaip ko negero iš namų nenešti;

Nusileisk! Būk protingesnis! Dėl šventos ramybės – darna ir harmonija, kompromisai.

Atmintyje giliai įsirežę trumpais posakiais iškloti tėvo pamokymai. Jis pirmiausia skatino laikytis išvien, paremti vieniems kitus: *Visi už vieng, vienas už visus; Virbas lūžta, šluota nelūžta* (pamena, kaip bėgo už kluono tų virbų laužyti ir tikrinti – Pr: 37). Labai svarbus tėvui buvo suvalkietiškas išdidumas, garbė: *Nenusileisk! Aš ne kas, bet ir man ne bile kas* (Pr: 38). Tėvas buvęs didelis patriotas, „už Lietuvą mūru stojęs“, net ir istorinėse sumaištyse jo nuostata išlikdavusi tvirta: *Rusas mums – ne motina, vokitis – ne tėvas!* (Pr: 36).

Patriotinė tema ne atsitiktinė, nes kita informantė taip pat prisimena įstrigusį tėvelio posakį iš to laikotarpio: *Ką padarysi – Lietuva ant šunų tako, pikti kaimynai pasigviešę mūsų gražiąją šalelę pavergti* (KBS: 27–32).

Mylinčio, bet reiklaus ir griežto tėvo paveikslas iškyla 1930 m. gimusios informantės atsiminimuose. Strūnaičio kaime (Švenčionių r.) vargingoje, devynis vaikus auginusioje šeimoje visi sutarė, nesibardavo. Tėvas neleisdavo vaikams susiginčijus skusti vienam kitą, nepakentė verkšlenimo – *Lipk ant pečiaus ir ten verk!* Mėgdavo kartoti kategoriškus nurodymus: *Niekada gyvenime neverkite prie svetimų žmonių* (nesitikėkit, kad jūsų pasigailės, žmonės ne tokie); *Nesiskųskit, kad skauda ar pavargot; Niekam nieko neskolinkit ir nesiskolinkit*¹⁶ (NLNN: 76). Kalbant šių dienų žargonu, jis buvo „kietas“ ir tokius norėjo matyti užaugusius savo vaikus. Jaunystėje informantei tėvo pamokymai nepatiko, bet anksti ištekėjusi ir patekusi į svetimą aplinką, kur turėjo pritaipyti, pripažino, kad vis dėlto teisybė buvo jo pusėje; tik gyvenimą nugyvenusi ir įgijusi patirties suvokė tikrąją tėvo žodžių vertę.

KĄ IŠGIRSTA VAIKAS: PATARLĘ LYDINTIS EMOCINIS IŠGYVENIMAS

L. Granbom-Herranen atskleistos vaikų reakcijos į šeimoje vartotas patarles, ypač intensyvūs jausmai bei juos sąlygojusios priežastys, – vertingas tyrimo rezultatas; argumentuotai įrodyta, kad tai ne atsitiktinis, bet dėsningas reiškinys. Suomų autorė medžiagą rinko iš garbaus amžiaus žmonių; sakosi suprantanti, kad jie galėjo būti daug ką primiršę, bet sąmoningai nemelavo: jie nebuvo tikslingai klausinėjami ir pasakodami apie praeitį, kaip ją supranta ir vertina gyvenimo pabaigoje, vaikystės patarles prisiminė patys (Granbom-Herranen 2010: 98). Laikantis to paties principo, lietuvių informantų gyvenimo pasakojimuose ir memuaruose ieškota su patarlėmis susijusių epizodų, apie kuriuos nebuvo specialiai klausta: žmonės savo noru atverdavo sielą ir dalydavosi stipriais vaikystės išgyvenimais.

Labai būdingas sutrikimo ir nerimo jausmas, kurį vaikui sukelia nesuprantamas posakis, o dar labiau – šeimos nario laikysena. 1912 m. gimęs vyras pasakoja, kad iš mažens buvęs silpnos sveikatos, mažo ūgio, smulkaus kūno sudėjimo. Sirgęs ir skarlatina, ir plaučių uždegimu – abu kartus buvo uždegta žvakė... Kartą užėjusi kaimynė ir žiūrėdama į jį pasakė: *Šita šustinių mūkelė dobilo nemins*. Įsiminė motinos reakcija. Glostydamą sūnui galvą, ji sutrikusi kartojo: „O ko gi jis negyvens? Gyvens. Ilgai ilgai gyvens“ (PKa: 268–269).

Nesuprantamas posakis gali kelti ir tikrą baimę. Mažas berniukas nugirdęs namiškius šnekant, kad katė kiekvieną rytą galvoja žmogų pjauti, tik kai perlipa

.....
16 Atidesnis skaitytojas greičiausiai pastebėjo, kad tai nėra tikrosios patarlės, bet šiuo atveju mums už formą svarbesnė funkcija (dažnai kartojamo didaktiniais tikslais ir šeimoje paremines teises įgijusio posakio). Gali būti svarbi aplinkybė, kad šeimoje kalbėta lenkiškai, o informantė ištekėjo už lietuvių ir gyvenimo pabaigoje prisiminimus pasakoja lietuviškai, taip pat ir tėvo žodžius versdama į lietuvių kalbą.

šiaudelių, tai savo ketinimą pamiršta visai dienai. Vaikiškai tuo patikėjęs, nejuokais išsigando; pamena, kaip kiekvieną rytą tyčia perlaipindavo katę per šiaudą, kad ši „kuo greičiau užmirštų savo žiaurų ketinimą“ (IRP: 74). Baimės ir nerimo jausmus gali provokuoti šiurpi tikrovė. 1901 m. gimusi moteris, stebėdama, kaip Pirmojo pasaulinio karo metais gimtajame kaime vyrai „rinko rusų ir vokiečių lavonus, vertė juos į sviedinių išraustas duobes“; įsiminė tokius jų žodžius: „Gyvi kareivėliai šaudė vienas į kitą, o *mirtis broliais padarė...*“ (PKf: 149)¹⁷.

Labai dažnai į atmintį įsirėžia vaikystėje patirtos nuoskaudos ir nusivylimai. Jų priežastys pačios įvairiausios. Mokomi nemeluoti, nevogti ir be gailėsčio už tai baudžiami vaikai skaudžiai išgyvendavo suaugusiųjų jiems daromą neteisybę. 1921 m. gimęs informantas prisimena, kaip piemenaudamas prarado didžiausią savo turtą – lyg į vandenį dingo keli lapeliai popieriaus su pieštuku ir molinis avinukas. Nedrąsiai pasiteiravęs šeimininkės, sulaukė šiurkštaus atsakymo: *katė suėdė*. Sakosi nebuvo girdėjęs, kad katė molį ēstų, bet ką gali žinoti... O po savaitės pamatė šeimininkės brolio vaikus su jo avinuku žaidžiant, tikrai jo, nes „ir kairys ragas aptrupėjęs, ir viršutinė lūpa numušta“ (PKc: 66). Atmintis iki pat senatvės išlaikė situaciją, žodžius, menkiausias smulkmenas.

Piemenėliai būdavo maitinami skurdžiai, vis tuo pačiu, prastu maistu. Kęsdavo ne tik alkį, bet ir šeimininkų patyčias. 1902 m. gimusi informantė nuolat buvo varoma nuo bendro stalo: „Valgant kramtyti nereikia, *pilvas sukramtys, nes jis turi laiko*“; kitoje vietoje kartu su samdiniais turėjo valgyti sunkiai nuryjamą kirmėlėtą skilandį, o šeimininkė šaipydavosi: „Per ankstyvas pusrytis, kad taip žliobčiojat, neužsidirbot. Reikėjo kapą linų nuškuoti, tai šitie batvinėliai *eitų kaip su sviestu*“ (PKg: 245).

Labai būdinga nuoskaudų priežastis – tėvų neišgalėjimas leisti į mokslą. 1908 m. gimęs informantas buvo gabus, bet žiemą į mokyklą ėjo tik dvi dienas per savaitę, nes tėvas neleido sakydamas: „Skaityt ir rašyt pramoksi, o iš *knygų duonos nevalgysi*. Geriau man padėsi“ (PKb: 14). Mergaičių padėtis buvo dar beviltiškesnė, nes vyravo nuomonė, kad mokslas joms tik žalos atneš. 1900 m. gimusi informantė įsiminė motinos žodžius: „Doresnė būsi, kai bernam laiškų nemokėsi rašyti“ (PKd: 118). Savo nuoširdumu jaudina dar viena išpažintis ta pačia tema:

[K]ai man buvo kokie septyneri–devyneri metai per karščius baisiai skaudėdavo galvą. Kartą atlaidų dieną Krokialaukyje net septynis kartus „važiavau į Rygą“. Tad sesuo ir sako: „Vaikas silpnas, predės mokycis, visai liks be sveikatos.“¹⁸ Tuomet išgirdęs tokius

17 Plg.: *Mirtis visus sulygins* (LTt V: 96); *Smertis visus sulygina* (LKŽ XIII: 164); *Duobė visų lygintoja, žmogaus bėdų marintoja* (KrvP I: 502).

18 Informantą pravirkdė ir skaudžiai į širdį kritę sesers žodžiai nors ir neturi patarlės formos (vėlgį svarbiau jų funkcija!), tačiau tiksliai išreiškia skeptiškąjį liaudies požiūrį į mokslą ir mokymąsi (plg.: *Tas mokslas jam tik per šonus perėjo; Ką čia vargsti su tuo mokslu; Kada akes iššoks, ir mokslą išmoks* (LKŽ VIII: 330); *Mokslas sunkiau negu akmenai vartyt* (LKŽ XVIII: 326) ir pan.).

savo sesutės žodžius, kad duosiu verkti... Gal tą vieną kartą gyvenime taip verkiau... Suprantate, buvo ko verkti. Ta diena galėjo nulemti man ir šiandieną (VŽI: 15).

Įdomus pavyzdys iš patriarchalinio Lietuvos kaimo etikos srities. 1893 m. gimęs informantas pasakoja apie ašaromis aplaistytą vaikystės įvykį, kurį prisimena tebejausdamas kaltę ir gėdą. Jis draugavo su vyresne piemenėle Juzyte; jinai jį padavudavo, pasukdavo skanesnį kąsnelį, kartą net iš kūdros skęstantį ištraukė. Išdykę piemenys tuoj pradėjo šaipytis: *Vyras esi, o draugauji su bobom*. Ir primokė su mėšluotu šakaliu Juzytei per lūpas perbraukti. Noras būti vyru pasirodė stipresnis už sąžinės balsą. Tą pačią dieną pamokymas buvo įvykdytas. Sukrėsta Juzytė gailiai raudojo. Išsigandęs savo poelgio, apsiverkė ir informantas. „Vyriškumo“ prislėgtas visą naktį pragulėjo rugiuose, bijodamas grįžti namo. Vėliau vengė Juzytės; nors giliai širdyje jis troško susitaikymo ir jos atleidimo, tačiau pašaipos baimė nugalėjo (PKe: 260–261). Šiame pavyzdyje vyrauja posakio socialinės kontrolės funkcija; kaip nelengva jai pasipriešinti, informantas patyrė savo kailiu.

Jautrūs laiku ištarti tėvo žodžiai gali sukelti tokių intensyvių išgyvenimą, kad ateityje sąmoningas grįžimas į jį tampa savotišku ritualu, padedančiu išverti visas gyvenimo negandas. Informantė pasakoja apie sunkią kelionę namo iš evakuacijos Maskvoje 1944–ųjų rudenį. Skrido lėktuvu. Buvo nepalankus oras, teko kęsti supimą; mergaitė labai prastai jautėsi, blogavo. Kai pagaliau lėktuvas nusileido Vilniaus oro uoste, tėvelis išnešė ją ant rankų ir kniūbsčią paguldė ant žemės sakydamas: „Kvėpuok giliai. Nuo savos žemės kvapo tuoj visi pykinimai praeis“¹⁹; ir tikrai, netrukus jai palengvėjo (AS: 33).

Panašų tvirtybės teikiantį vaikystės potyrį liudija informantė, prisimenanti suvalkietės močiutės jai duotą gyvenimo pamoką, kaip keblioje situacijoje neprarasti savitvartos ir pasiremiant liaudies išmintimi oriai atsakyti į viešą įžeidimą. Kaimo sueigoje didžialaukė pasišaipė iš vargingiau gyvenusios močiutės, kad ši skatina dukteris mokyti: „Jonkaitienė mergas į kunigus leidžia.“ Močiutė patylėjo, atsiduso ir pratarė: *Visi mes pono Dievo saujoj – ir pono kapšys, ir ubago krepšys* (Pr: 24); pasak moters, močiutė pataikė kaip pirštu į dangų – jos dukterys sėkmingai baigė mokslus, o pasityčiojusi didžialaukė buvo išvaržyta.

Šį minorinės nuotaikos poskyrį norėtusi baigti linksmesne gaida. Paradoksalu, kad vienintelį turimą džiugias emocijas reprezentuojantį pavyzdį pasisėkė rasti jau

19 Konkrečiai situacijai pritaikyti tėvo žodžiai paremti tradiciniu lietuvių tikėjimu, kad gimęs žmogus iš žemės gauna ypatingų jos galių, stiprybės; teigiamą žemės poveikį vaiko augimui, jam liečiantis prie jos, atspindi posakis: *Anta žemės vaikas tegu lipinėja, tai greičiau užaugs* (LKŽ XX: 312); su tuo susijęs ir gana plačiai Europoje žinomas, dar romėnų praktikuotas paprotys naujagimį paguldyti ant žemės, skelbiant jo atėjimą į šį pasaulį ir siekiant jam suteikti stiprios stabilios vidinės energijos (pagal Nijolė Laurinkienė. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 408–410).

minėto silpnos sveikatos informanto prisiminimuose; to paties, kuriam vaikystėje net du kartus buvusi uždegta žvakė ir kuris, priešingai nelemtomis pranašystėms, nugyveno ilgą gyvenimą. Citatoje pasakojama apie pasivaikščiojimą su tėveliu Kupiškio turguje, kur ketvirtadieniais suplaukdavo minios žmonių, – apie nepsakomą malonumą žvalgytis, klausyti ir stebėtis:

Antai arklių turguje čigonai taip įtikinamai įrodinėja, kad šitas arklys nosyse turi po tris skylutes, todėl nepavejamas. Kitas čigonas siūlo visiškai neblogą arklių už prieinamą kainą, pridėdamas:

– Arklys, ponuli, toks, kad visame valsčiuje geresnio nerasi. Kaip tau, ponuli, neslėpsiu: šitas sakalas turi vieną ligą – nelipa medin!..

– O kam man reikalinga, kad arklys medin liptų? – juokiasi pirkėjas ir sumoka čigonui pinigus.

Kitą ketvirtadienį valstietis „sakalą“ jau parduoda:

– Apgavo mane tas juodėžis. Per tiltą arklys neina, nors raudok atsisėdęs! Kur tokį velnią dėsi? (PKa: 278).

Pakomentuoti reikia du dalykus. Pirmiausia, vaikas posakį išgirsta ne iš šeimos nario, bet iš visai svetimo žmogaus, dar ir kitataučio, kuris, pripažinkime, labai vykusiai ir gudriai perfrazavęs populiarių lietuvių priežodį²⁰, pasiekė savo tikslą – apgavo naivų pirkėją. Antra, informantas nėra tikrasis veiksmo dalyvis, jis tik stebi arklio pirkimą iš šalies; stebėtojo pozicija daugiausia lėmė džiugius prisiminimus apie margą turgaus dieną: nevaržomo linksmumo, net laimės pojūtį. O išlaikyti šiuos jausmus atmintyje padėjo vaizdingos kalbos galia – mažytis „nekaltas“ tiesioginės ir perkeltinės reikšmės neatitikimas, turėjęs rimtų finansinių pasekmių.

BAIGIAMOJI PASTABA

Pagrindinis straipsnio tikslas – pristatyti tarptautinius vaikų percepcijos tyrimus, kuriuose naudotasi patarlėmis. Daugiau dėmesio skirta L. Granbom–Herranen darbams, nes ji, kaip profesionali paremiologė, daugelį dalykų įžvelgė giliau, taikė originalų tyrimo metodą. Rašant nejučia pradėjo kauptis lietuviška medžiaga, vėliau jos ieškota specialiai. Iš atsiminimų ir memuarų pavyko surinkti kiek daugiau negu tris dešimtis su auklėjimu susijusių epizodų, kuriuose figūruoja patarlės (plačiau prasme) ir prie jų esantis komentaras. Stengtasi laikytis suomių mokslininkės

.....
 20 Plg.: *Lipa kaip karvė į medį* (LTR 3014/164); *Lipa puikiai – kaip karvė į medį* (LTR 1415/425); *Lipa kaip atbula karvė į medį* (LTR 451/380/5); lankstus tekstas nesunkiai paverčiamas patarle, kuri apibendrina niekines pastangas, beviltišką situaciją: *Daug tu karvę išmokysi į medį lipti* (LKŽ V: 354).

principo ir remtis informantais, kurių vaikystė praėjo tradicinės kultūros kaimo bendruomenėje iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Kadangi surinkta per mažai medžiagos ir jokių jos apibendrinimų negalima daryti, nuspręsta dėti ne visus, o tik įdomesnius pavyzdžius kaip straipsnio teiginių iliustraciją. Vis dėlto ši kad ir punktyru nužymėta paralelė tarp Suomijos ir Lietuvos naudinga. Ji rodo lyginamojo tyrimo perspektyvumą, sufleruoja kai kurias didaktiniais tikslais lietuvių šeimose vartotų patarlių temas (pirmiausia archajinės mitopoetinės pasaulėžiūros ir patriotinės), apie kurias nebuvo užsiminta suomių paremiologės tyrime. Be jokios abejonės, nuodugnus suomių ir lietuvių medžiagos palyginimas atskleistų ne vieną įdomų faktą. Tebus šis straipsnis intriga, viliojančia žengti pirmyn.

ŠALTINIAI

- AS – Audronė Girdzijauskaitė. *Atminties salos: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
- IRP – Jonas Dumčius. *Iš rankraščių palikimo: atsiminimai, laiškai*, Vilnius: Klasikų asociacija, 2014.
- KBS – Paulė Mikelinskaitė. „Keturių brolių seselė“, *Šiaurietiški atsivėrimai: Pasvalio krašto istorijos ir kultūros žurnalas*, 2015, Nr. 1 (38), p. 27–32.
- KrvP – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai*, kn. 1, Kaunas: „Spindulio“ b-vės spaustuvė, 1934.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1: A–D, sistemos autorius ir leidinio vadovas Kazys Grigas, parengė Kazys Grigas... [et al.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, paruošė Kazys Grigas, Vilnius: Mintis, 1968.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- NLNN – Janina Pavliukevičienė. „Neturiu laiko nieko neveikti“, *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 2, p. 66–76.
- Oxf – *The Oxford Dictionary of English Proverbs*, revised by F. P. Wilson, an introduction by Joanna Wilson, third edition, Oxford: At the Clarendon Press, 1970.
- PKa – Povilas Zulonas. [„Atsiminimai“], in: *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 267–299.
- PKb – Antanas Araškevičius. [„Atsiminimai“], kn.: *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 13–16.
- PKc – Lionginas Jančys. [„Atsiminimai“], kn.: *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 65–70.
- PKd – Barbora Makaveckienė. [„Atsiminimai“], kn.: *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 118–21.
- PKe – Petras Vilčinskas. [„Atsiminimai“], in: *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 260–264.
- PKf – Ona Matulionienė-Slavinskienė. [„Atsiminimai“], in: *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 132–171.
- PKg – Ona Varnauskienė. [„Atsiminimai“], in: *Pasakoja kupiškėnai*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 240–259.
- PP – Vladas Žukas. *Prisiminimų puslapiai: pažinti kultūros žmonės*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Pr – Laima Abraitytė. *Pradžios*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- VA – Pranė Dundulienė-Stukėnaitė. „Vaikystės atsiminimai“, *Mūsų kraštas*, 1992, Nr. 1, p. 43–55.
- VŠ – Emilija Brimonaitė-Brajniskienė. „Vaiks šeimo (2)“, *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 4, p. 64–71.
- VŽI – Vaclovas Aliulis. *Vieno žagsiaganio istorija: pasakojimai ir pamąstymai*, Vilnius: Aidai, 2007.

LITERATŪRA

- Alexander Tamar, Hasan-Rokem Galit 1988. "Games of Identity in Proverb Usage: Proverbs of a Sephardic-Jewish Woman", *Proverbium*, vol. 5, p. 1–14.
- Bornstein Valerie 1991. "A Case Study and Analysis of Family Proverb Use", *Proverbium*, vol. 8, p. 19–28.
- Briggs Charles L. 1994. "The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish", in: *Wise Words: Essays on the Proverb*, edited by Wolfgang Mieder, New York–London: Garland Publishing, p. 317–350.
- Finnegan Ruth 1994. "Proverbs in Africa", in: *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb*, edited by Wolfgang Mieder and Alan Dundes, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, p. 10–42.
- Gibbs Raymond W., Beitel Dinara 2003. "What Proverb Understanding Reveals About How People Think"; in: *Cognition, Comprehension and Communication: A Decade of North American Proverb Studies (1999–2000)*, edited by Wolfgang Mieder, (*Phraseologie und Parömiologie*, Bd. 13), Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren GmbH, p. 109–162.
- Granbom-Herranen Liisa 2009. "Proverbs from Childhood", *Proverbium*, vol. 26, p. 151–170.
- Granbom-Herranen Liisa 2010. "Woman's Place in Finnish Proverbs From Childhood", *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, vol. 46, p. 95–110.
- Honeck Richard P. 1997. *A Proverb in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mieder Wolfgang 1993. *International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography. Supplement II (1982–1991)*, New York: Garland Publishing.
- Mieder Wolfgang 2004. *Proverbs: A Handbook*, Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Mieder Wolfgang and Holmes Deborah 2000. "*Children and Proverbs Speak the Truth*": *Teaching Proverbial Wisdom to Fourth Graders*, (*Supplement Series of Proverbium*, vol. 7), Burlington: The University of Vermont.
- Pasamanick Judy 1985. "Watched Pots Do Boil: Proverb Interpretation through Contextual Illustration", *Proverbium*, vol. 2, p. 145–184.
- Piaget Jean 2002. *Vaiko kalba ir mąstymas*, iš prancūzų k. vertė Aušra Grigaravičiūtė, Vilnius: Aidai.
- Rogers Tim B. 1994. "Psychological Approaches to Proverbs: A Treatise on the Importance of Context", in: *Wise Words: Essays on the Proverb*, edited by Wolfgang Mieder, New York–London: Garland Publishing, p. 159–181.
- Stanciu Dumitru 1986. "The Proverb and the Problems of Education", *Proverbium*, vol. 3, p. 153–178.
- Zaikauskienė Dalia 2010. „Lietuvių paremiųjų funkcijos. Teorinės pastabos“, *Tautosakos darbai*, t. XL, p. 97–107.

Proverbs from Childhood: International Research of Children's Speech and Thinking in the 20th Century

G I E D R Ė B U F I E N Ė

S u m m a r y

The article focuses on the proverbs used in the families for didactic purposes in the traditional society of the first two decades of the 20th century, along with specific aspects of the children's thinking and their capacity to understand the figurative metaphoric speech. Psychologists and psycholinguists interested in these problems (like Jean Piaget and others) attempted

establishing the age that children started understanding the figurative meaning of the proverbs. The author of the article surveys the main international research of this type carried out in the 20th century, discussing advantages and disadvantages of the experimental methods, commenting on the achieved conclusions, and emphasizing the importance of the context for the perception of proverbs.

In the second part of the article, the author introduces the attitude of the anthropologists / folklorists towards the situation of the child and the proverb, maintaining that artificial conditions that the child is placed in during the experiment can never replicate the natural situation and communication in the family. Discussion and interpretation of the latter started since the second half of the 20th century (works by Ruth Finnegan, Charles Briggs, etc.). The author pays special attention to the study by Liisa Granbom-Herranen, investigating proverbs from childhood in the verbal culture of the traditional Finnish rural community. The researcher collected her material from the written sources exclusively, i.e. from the memoirs of the informants born no later than 1930, looking for the episodes of the pedagogical discourse in them (especially proverbs used for pedagogical purposes along with their contexts – situational, social, and cultural). The Finnish paremiologist made rather unexpected conclusions, maintaining that children mostly perceived the proverbs used in the family in quite emotional way. This could be due to the activity that they were engaged in at the particular moment (the situation that required disciplining) and confrontation with the grown-up person uttering the proverb, whose emotional connection with the child determined the intensity of the experience for the latter. Paradoxically, the wording of the proverb and the beauty of the metaphor were almost meaningless to the children (the meaning of the proverbs was frequently lost on them entirely, or received “childish” interpretations). The Finnish paremiologist illustrated her research with ample empiric material proving that in the traditional community, the children’s reaction to the proverbs that they heard and the intensive emotions that they experienced in connection with them was a consistent rather than an accidental phenomenon. Granbom-Herranen also devised a hierarchic thematic scheme for the proverbs that she investigated (including work, the Christian way of living, self-discipline, etc.). According to her, this scheme essentially corresponded to the official pedagogical rules and regulations established in the Finnish autonomous grand duchy of Russia at the time.

The article also provides illustrations from the accumulated Lithuanian material, including examples of the “childish” interpretations of the Lithuanian proverbs. This allows for marking the dotted parallel line between Finland and Lithuania, indicating fruitfulness of the prospective comparative research, and suggesting presumable thematic of the Lithuanian proverbs used for pedagogical purposes (e.g., mythopoetic worldview, patriotism) that could be obscure in the traditional Finnish society. The detailed comparison of the relative Finnish and Lithuanian data could doubtless reveal numerous interesting facts.

Gauta 2016-06-19